Основні цифри:

- кількість звернень усних і письмових – разом **1387**;
- кількість справ, в яких права заявників відновлено – **91**;
- опрацьованих НПА – **170**;
- зустрічей, зокрема з міжнародними партнерами – **279**;

10.1. Протидія дискримінації

Забезпечення рівних прав і свобод – одна з основоположних засад демократичного суспільства, закріплена в Конституції України та міжнародних зобов'язаннях держави. 2024 року Україна продовжила роботу над утвердженням принципу рівності в усіх сферах суспільного життя попри виклики, пов'язані з воєнним станом і повномасштабною російською агресією проти України.

Дотримання принципів рівності та недискримінації - це не лише питання соціальної справедливості, а й важлива умова європейської інтеграції України. У контексті виконання зобов'язань, пов'язаних із набуттям статусу держави – кандидата на членство в ЄС, забезпечення рівних прав має ще більше значення. Це охоплює не лише адаптацію національного законодавства до європейських стандартів, а й ефективну реалізацію вже прийнятих нормативно-правових актів.

Цього року Україна поліпшила показник згідно з Індексом верховенства права за критерієм «Рівне ставлення та відсутність дискримінації» та зараз посідає 35-те місце серед 142 країн[1].

Попри певний прогрес, якого загалом досягла Україна, сьогодні досі існують виклики, які перешкоджають повноцінному виконанню зобов'язань нашої держави у цій сфері, зокрема недосконаліть антидискримінаційного законодавства та неефективність механізмів притягнення до відповідальності за дискримінацію й прояви нетерпимості в суспільстві.

Європейська комісія у своєму Звіті в межах Пакета розширення Європейського Союзу 2024 року[2], який містить оцінки щодо прогресу, досягнутого всіма країнами-кандидатами та потенційними кандидатами на вступ до ЄС, зокрема оцінку щодо річного прогресу України на шляху до членства в ЄС, зазначила, що загалом українське суспільство стає дедалі відкритішим і толерантнішим до вразливих осіб, а мова ворожнечі та злочини на ґрунті ненависті переслідують, однак зауважила, що українське законодавство у сфері недискримінації ще не повністю відповідає європейським і міжнародним стандартам і з погляду обсягу та визначення сфер, і щодо збору даних. Крім того, визначення Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) щодо мови ворожнечі досі не застосовано у повному обсязі, а кримінальне законодавство не охоплює сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

10.1.1. Захист права на рівність ЛГБТІК+людей

Україна як держава, яка активно увідповіднює національне законодавство міжнародним стандартам прав людини, зокрема в процесі євроінтеграції, повинна приділяти увагу захисту

прав ЛГБТІК+спільноти. Одне з найбільш актуальних питань у цьому контексті та важливий елемент забезпечення права на рівність для ЛГБТІК+людей – прийняття законодавства про реєстровані партнерства, яке дозволить врегулювати правові механізми захисту, зокрема для одностатевих пар, і забезпечить рівність у реалізації низки соціальних, майнових і особистих прав ЛГБТІК+партнерів і партнерок.

На сьогодні в Україні одностатеві пари досі позбавлені можливості офіційно реєструвати свої стосунки, що унеможливлює повноцінну реалізацію їхніх прав як пар порівняно з різностатевими союзами.

У справі «Маймулахін і Марків проти України»[3], у якій заявники скаржилися на дискримінацію та порушення права на повагу до приватного та сімейного життя через відсутність у них можливості згідно з українським законодавством укласти шлюб або будь-який інший тип цивільного союзу, яким би визнавалися їхні стосунки, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у своєму рішенні, яке набуло статусу остаточного 1 вересня 2023 року, констатував, що відсутність будь-якої форми правового визнання та захисту порівняно з різностатевими парами становить дискримінацію щодо заявників за ознакою їхньої сексуальної орієнтації.

Крім того, Суд зауважив, що хоча досі не тлумачив статтю 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як таку, що накладає позитивне зобов'язання на держав-учасниць зробити шлюб доступним для одностатевих пар, він підтвердив, що відповідно до їхніх позитивних зобов'язань за цим положенням держави-члени зобов'язані створити нормативно-правову базу, яка дозволяла б одностатевим парам отримати належне визнання та захист їхніх стосунків.

Запровадження реєстрованих партнерств також є важливим етапом гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами прав людини.

Проєкт Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» (реєстр. № 9103 від 13.03.2023)[4] фактично став першою спробою на законодавчому рівні закріпити юридичну форму визнання сімейних відносин для пар, які не можуть або не хочуть укладати шлюб, доступну для різностатевих та одностатевих пар. Наразі відсутній суттєвий прогрес щодо розгляду цього законопроєкту у парламенті. Упродовж 2024 року його розглянув лише Комітет Верховної Ради України з питань здоров'я нації, медичної допомоги й медичного страхування та прийняв рішення запропонувати головному Комітету (Комітету Верховної Ради України з питань правової політики) рекомендувати Верховній Раді України за результатами розгляду у першому читанні законопроєкт прийняти за основу з урахуванням зауважень і пропозицій. Крім того, низку зауважень і пропозицій до законопроєкту № 9103 висловили міністерства та інші органи державної влади.

27 листопада 2024 року, з урахуванням попередніх позицій зацікавлених сторін, у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення їх у відповідність до вимог статей 8 та 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини) та Регламенту Ради (ЄС) 2016/1104 про впровадження посиленої співпраці у сфері юрисдикції, застосовного законодавства та визнання та виконання рішень у справах майнових наслідків зареєстрованих партнерств» (реєстр. № 12252)[5], який містить зміни до 47

законодавчих актів і пропонує визначити правові та організаційні засади зареєстрованих партнерств, правовий статус, особисті немайнові та майнові права та обов'язки зареєстрованих партнерів, порядок і наслідки державної реєстрації та порядок припинення зареєстрованого партнерства.

Окремим питанням залишаються фізичні напади на людей з-поміж ЛГБТІК+. За даними Правозахисного ЛГБТ Центру «Наш світ»[6], мережа моніторингу Центру «Наш світ» 2024 року зафіксувала 75 випадків дій на ґрунті гомофобії/трансфобії, дискримінації та інших порушень прав людини у різних сферах, що на 34% більше, аніж 2023 року.

Зокрема йдеться про зростання гомофобної та трансфобної агресії приватних осіб або груп (51 випадок порівняно із 25 за 2023 рік)[7], випадки порушень представниками поліції та Державної прикордонної служби України, надавачами послуг, роботодавцями та окремими учасниками освітнього процесу.

Чотири випадки стосувалися порушення прав осіб за ознаками їхньої сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності у Збройних Силах України.

Уповноважений здійснював провадження за зверненням небінарної військовослужбовиці щодо дискримінації з боку командира. Для забезпечення неупередженої перевірки та здійснення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо недопущення будь-яких проявів дискримінації за будь-якими ознаками серед особового складу у Збройних Силах України Секретаріат Уповноваженого звернувся до Міністерства оборони України.

За результатами перевірки та службового розслідування притягнуто до дисциплінарної відповідальності начальника штабу – заступника командира військової частини та накладено дисциплінарне стягнення у вигляді зниження в посаді. Крім того, здійснено інформаційно-роз'яснювальну роботу з керівництвом підрозділу. Заявниця продовжила військову службу в іншій військовій частині.

10.1.2. Безбар'єрність: право на доступне середовище

Попри досягнення у формуванні інклюзивного середовища в Україні, люди з інвалідністю продовжують зазнавати обмежень у користуванні послугами нарівні з іншими: некоректна комунікація, ускладнений доступ до транспортної інфраструктури та об'єктів фізичного оточення, недостатня адаптація інформації та сервісів, перешкоди у доступі до освіти, роботи, дозвілля та ін., а також порушення їхнього права на провадження незалежного способу життя та безбар'єрність.

До Уповноваженого звернувся чоловік з інвалідністю I групи щодо порушення права на безбар'єрне середовище осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення у зв'язку з недоступністю відділу «Центр надання адміністративних послуг» у селищній громаді Закарпатської області. За реагуванням Уповноваженого на вході до будівлі, де розташований відділ «Центр надання адміністративних послуг», встановлено пандус.

2 жовтня 2024 року Комітет ООН з прав людей з інвалідністю / Committee on the Rights of Persons with Disabilities (далі – Комітет) ухвалив Заключні зауваження щодо об'єднаних другого і третього періодичних звітів України про виконання Конвенції про права осіб з

інвалідністю[8].

Комітет зазначив позитивні досягнення України щодо виконання взятих зобов'язань та імплементування норм Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (далі – КПОІ), висловив позицію та надав рекомендації у розрізі статей КПОІ.

З питань рівності і недискримінації людей з інвалідністю Комітет висловив занепокоєння щодо відсутності наскрізного імплементування положень статті 5 КПОІ у національному антидискримінаційному законодавстві та ефективного механізму захисту від дискримінації.

Актуальним для вирішення залишається питання архітектурної недоступності житла, що унеможливлює реалізацію особами з інвалідністю їхнього права на провадження незалежного способу життя нарівні з іншими та призводить до соціальної ізоляції.

Розгляд звернень і результати моніторингової діяльності засвідчують, що на шляху вирішення цього питання є кілька проблемних аспектів:

- «стара» житлова забудова переважно не відповідає оновленим будівельним нормам доступності;
- роботи з облаштування доступності багатоквартирних будинків за рахунок коштів власників квартир можуть здійснювати без залучення фахівців і з порушенням будівельних норм;
- відсутні відповідні місцеві програми, зокрема з формування безбар'єрного простору, недостатність фінансових ресурсів місцевих бюджетів і власних коштів об'єднань співвласників багатоквартирного будинку;
- відсутній затверджений Порядок заміни житла (житлових приміщень), в якому проживає особа з інвалідністю, у разі його невідповідності вимогам щодо безперешкодного доступу та неможливості пристосування до потреб осіб з інвалідністю, передбаченого статтею 42-1 Житлового кодексу України.

У 2023–2024 роках Уповноважений здійснював провадження за зверненням жінки з інвалідністю, жительки Києва, для сприяння у вирішенні питання облаштування доступності будинку, в якому вона мешкає.

У межах здійснення провадження встановлено, що власниками будинку створено ОСББ. Загалом у будинку проживають чотири особи з інвалідністю, серед них і заявниця. Попри те, що вхідні групи під'їздів будинку облаштовано металевими рейками для підйому та спуску сходами, всередині простір до ліфтів недоступний через наявність сходів. У 2021–2023 роках ОСББ зверталося до депутата міської ради та самої міської ради для вирішення питання щодо забезпечення доступності цього будинку. Позитивного результату ці звернення не дали через відсутність фінансування таких заходів у місцевих програмах. Фактично було отримано роз'яснення, що вирішення питання залежить від рішення співвласників будинку щодо фінансування здійснення відповідних робіт. Водночас, за інформацією ОСББ, власних коштів для оплати робіт у них недостатньо.

За реагуванням Уповноваженого, ураховуючи надані роз'яснення та рекомендації, міська рада включила будинок до адресного переліку об'єктів для виконання робіт з капітального ремонту

2024 року, здійснила закупівлі на виконання проєктних робіт та уклала договір на розробку проєктно-кошторисної документації. Проте за результатами обстеження цього будинку проєктною організацією встановлено, що вхідні групи під'їздів будинку переплановані або мають нестандартну конфігурацію, що унеможливлює ремонтні роботи відповідно до державних будівельних норм. До того ж питання прийняття рішення щодо увідповіднення вхідних груп під'їздів багатоквартирного будинку паспорту будівлі згідно з вимогами державних будівельних норм належить до виключної компетенції загальних зборів співвласників будинку.

За інформацією Мінрозвитку, після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України міністерство звернулося до Кабінету Міністрів України щодо продовження терміну подання проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку заміни житла (жилих приміщень), в якому проживає особа з інвалідністю, у разі його невідповідності вимогам щодо безперешкодного доступу та неможливості пристосування до потреб осіб з інвалідністю» на розгляд уряду в термін після закінчення двох календарних місяців після припинення чи скасування воєнного стану.

Водночас на виконання протокольного рішення Ради безбар'єрності[9] від 11 грудня 2023 року Мінрозвитку, Мінсоцполітики, Мінфіну та Мінекономіки доручено розробити проєкт концепції державної цільової програми обміну житлових приміщень осіб з інвалідністю в разі неможливості пристосування його до їхніх потреб і подати проєкт концепції на розгляд Кабінету Міністрів України у тримісячний термін після прийняття державного стандарту надання соціальної послуги з облаштування житлових приміщень для осіб з інвалідністю. Однак на кінець 2024 року прогрес із цього питання відсутній.

Уповноважений здійснює провадження за зверненням жительки Вінниці щодо сприяння встановленню пандуса в під'їзді будинку за адресою проживання, оскільки її батько, який отримав інвалідність внаслідок війни, пересувається на кріслі колісному. Архітектурна недоступність житлового будинку (відсутність пандуса, недостатньо широкий для проходження крісла колісного ліфт) порушує право на доступність середовища, незалежний спосіб життя та свободу пересування чоловіка. Заявниця зверталася до міської ради, однак отримала відмову.

Внаслідок реагування Уповноваженого виконавчим комітетом міської ради було доручено проєктній організації здійснити обстеження будинку для надання висновку про можливість облаштувати пандус і підйомник у під'їзді, в якому проживає родина.

За результатами обстеження зафіксовано, що житловий будинок є недоступним, однак не перебуває на балансі виконавчого комітету міської ради, тому питання, які стосуються утримання будинку, мають вирішувати збори співвласників будинку. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку за цією адресою не створено.

Секретаріат Уповноваженого повторно звернувся до міської ради щодо розгляду питання стосовно облаштування доступності будинку в рамках взаємодії із співвласниками будинку за рахунок місцевих програм. Міська рада поінформувала, що питання про виділення відповідних коштів буде розглянуто під час формування міського бюджету на 2025 рік.

За результатами розгляду у бюджеті Вінницької міської територіальної громади на 2025 рік передбачено видатки на здійснення робіт з капітального ремонту ліфта в житловому будинку,

де проживає заявниця та її родина[10].

2024 року регіональні представництва Уповноваженого в 20 областях здійснили моніторингові візити щодо доступності 318 медичних об'єктів у 115 закладах охорони здоров'я комунальної форми власності, які надають первинну медичну допомогу, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення в регіонах. Під час візитів перевірено дотримання вимог архітектурної доступності відповідно до ДБН В.2.2-40:2018 «Будинки і споруди. Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення», затверджених наказом Мінрозвитку України від 30.11.2018 № 327 (далі – ДБН В.2.2-40:2018)[11], доступності медичних послуг для людей з порушеннями слуху, врахування потреб жінок з інвалідністю щодо доступності послуг репродуктивного здоров'я.

Результати моніторингу свідчать, що серед загальної кількості об'єктів моніторингу встановлено 4 заклади, які повністю облаштовано відповідно до норм ДБН В.2.2-40:2018.

У 39 об'єктах відсутні робочі місця, облаштовані для прийому осіб з інвалідністю (не дотримано вимог щодо наявності спеціальних пристроїв відеозв'язку з перекладачем жестової мови та синтезу мовлення в текст, оснащення спеціальними персональними приладами підсилення звуку та додатковим освітленням). Серед 80 медзакладів, які надають послуги з репродуктивного здоров'я, лише у 15 облаштовано інклюзивні гінекологічні кабінети.

Недостатньо врегульованим залишається порядок використання української жестової мови, тимчасом як належна реалізація цього права є важливою для забезпечення рівних можливостей жестомовних людей, зокрема щодо доступу до освіти, інформації, правосуддя, охорони здоров'я та інших життєво важливих послуг.

Визнання й заохочення використання жестових мов – елемент забезпечення державою права осіб з інвалідністю на свободу висловлення думки та переконань і доступу до інформації, освіти, культури, дозвілля і спорту (відповідно до положень статей 21, 24, 30 Конвенції про права осіб з інвалідністю[12]). Особи з інвалідністю мають право нарівні з іншими на визнання й підтримку їхньої особливої мовної самобутності.

Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»[13] визначено право вільно використовувати українську жестову мову в суспільному житті, вивчати та підтримувати її, а також навчатися українською жестовою мовою.

Статус, засади та порядок застосування української жестової мови визначено підпунктом б пункту 6 частини першої статті 3 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»)[14]. Проте окремого закону, який би врегульовував ці питання, наразі немає. Комітет у Заключних зауваженнях щодо об'єднаних другого і третього періодичних звітів України про виконання Конвенції про права осіб з інвалідністю[15] висловив занепокоєння щодо відсутності законодавчого регулювання питання визнання жестової мови та надав відповідні рекомендації для вирішення цього питання з обов'язковим залученням представницьких організацій осіб з інвалідністю.

10.1.3. Захист від дискримінації за ознакою статі. Дотримання рівних прав і можливостей жінок і чоловіків

Законодавством України встановлено заборону наводити у рекламі твердження та/або зображення, які є дискримінаційними та/або розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість до окремих осіб чи груп осіб за ознакою походження людини, її соціального чи майнового стану, віку, расової, етнічної чи національної належності, статі, сексуальної орієнтації, освіти, інвалідності, політичних поглядів, ставлення до релігії, за мовною ознакою, родом і характером занять, місцем проживання, за іншими ознаками, а також такими, що дискредитують товари інших осіб.

Переважно реклама, що містить стереотипні, принизливі або інші дискримінаційні образи та твердження, спрямована проти жінок. Їх частіше зображують у сексуалізованому або стереотипному контексті, використовуючи зображення тіла для привернення уваги споживача, що не стосується рекламованого продукту чи способу його споживання.

За інформацією Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів і захисту споживачів (Держпродспоживслужба), упродовж 2024 року до Держпродспоживслужби надійшло 112 звернень щодо розповсюдження дискримінаційної реклами, з них 107 – щодо дискримінаційної реклами за ознакою статі (2023 року звернень щодо дискримінації в рекламі було 17, з них 16 стосувалися дискримінації за ознакою статі. Підтверджено за результатами розгляду 12 випадків).

Упродовж 2024 року головними управліннями Держпродспоживслужби в областях та в Києві заведено 67 справ щодо розповсюдження дискримінаційної реклами за ознакою статі, за якими прийнято 12 рішень про зупинення реклами та 63 рішення про накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу на загальну суму 181,0 тис. грн, з яких 116,4 тис. грн порушники сплатили добровільно.

Дискримінаційна реклама за ознакою статі сприяє формуванню у свідомості споживачів інформаційного продукту хибних уявлень про гендерні ролі чоловіків і жінок. Систематичне використання дискримінаційного рекламного контенту створює сприятливі умови для розповсюдження та закріплення упереджених поглядів.

Уповноважений у своїй діяльності вживає заходів задля відновлення прав осіб у сфері запобігання розповсюдженню дискримінаційної реклами, зокрема за ознакою статі. За реагуванням Уповноваженого територіальними управліннями Держпродспоживслужби у 6 справах про порушення законодавства про рекламу прийнято рішення про притягнення до відповідальності замовників і розповсюджувачів реклами.

До Уповноваженого звернулася громадянка, яка повідомила про розповсюдження в соціальній мережі Instagram на сайті магазину одягу дискримінаційної за ознакою статі реклами. За реагуванням Уповноваженого Головне управління Держпродспоживслужби в Дніпропетровській області встановило ознаки сексизму у рекламі, оскільки жінку зображено в ній як прикрасу чи сексуальний об'єкт для привернення уваги споживача. За порушення заборони розповсюдження дискримінаційної реклами до винних осіб було застосовано штрафні санкції відповідно до статті 27 Закону України «Про рекламу» та надано припис про усунення порушень законодавства про рекламу.

10.1.4. Протидія мові ворожнечі

В Україні відсутні чіткі законодавчі механізми, які б забезпечували ефективну протидію мові ворожнечі. Хоча законодавство України містить положення про неприпустимість дискримінації та розпалювання ворожнечі й ненависті, термінологія законодавства не містить визначення поняття «мова ворожнечі», а відповідальність за такі порушення залишається недостатньо регламентованою.

Впровадження європейських стандартів у сфері боротьби з мовою ворожнечі – важливий етап у посиленні правозахисної системи України та забезпеченні рівності й поваги до людської гідності. Один із ключових документів, що визначає сучасні підходи до протидії мові ворожнечі, – Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2022)16[16], яка окреслює комплексні заходи для запобігання та реагування на мову ворожнечі.

Окремий аспект у боротьбі з мовою ворожнечі стосується її поширення у медіа та цифровому середовищі. Загальнополітична рекомендація № 15 Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН)[17] наголошує на потребі застосування підходу, що поєднує правове регулювання, саморегуляцію медіа та просвітницькі ініціативи.

На сьогодні відповідно до статті 36 Закону України «Про медіа»[18] на території України в медіа та на платформах спільного доступу до відео заборонено поширювати висловлювання, що розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість, підбурюють до дискримінації чи утисків до окремих осіб чи груп осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності.

Уповноважений виявив публічний гумористичний виступ, розміщений на платформі YouTube, який викликав обурення у суспільстві як такий, що ображає почуття вірян, а також розпалює ворожнечу за ознаками релігійних переконань і національності.

Уповноважений звернувся до Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення щодо ймовірного порушення Закону України «Про медіа» та до Національної поліції України у зв'язку з імовірним вчиненням діяння, яке містить ознаки кримінального правопорушення, передбаченого статтею 161 КК України («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками»).

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення поінформувала, що звернулася до Головного офісу компанії YouTube з проханням вилучити з платформи YouTube відео за таким посиланням або зробити його недоступним для перегляду на території України (наразі відео досі доступне для перегляду).

Головне управління Національної поліції у Києві поінформувало про відкриття кримінального провадження за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частиною першою статті 161 КК України. Однак згодом прийнято рішення про закриття кримінального провадження через відсутність у діянні складу кримінального правопорушення).

Цей приклад підтверджує потребу вдосконалення правового регулювання та правозастосовної практики щодо боротьби з мовою ворожнечі, зокрема категоризації проявів мови ворожнечі та їх суспільної небезпечності, а також удосконалення підходів до

реагування на такі випадки для підвищення його ефективності.

10.1.5. Вчинення злочинів на ґрунті нетерпимості

Вчинення злочинів з мотивів нетерпимості залишається викликом для забезпечення рівноправності в Україні. Водночас проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо боротьби з проявами дискримінації» (реєстр. № 5488 від 13.05.2021)[19], яким узгоджується понятійний апарат щодо кваліфікації різних форм і проявів нетерпимості та вдосконалюється механізм реагування на такі випадки, досі не прийнято Верховною Радою України.

За даними Офісу Генерального прокурора,[20] 2024 року в Україні обліковано 187 кримінальних правопорушень, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості. За 129 правопорушеннями провадження направлено до суду з обвинувальним вироком, 21 провадження закрито.

Обліковано 156 кримінальних правопорушень за статтею 161 КК України («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками»), 98 – направлено до суду з обвинувальним актом. Зареєстровано також чотири випадки вчинення правопорушень, передбачених статтею 300 КК України («Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію»), провадження за двома правопорушеннями направлено до суду з обвинувальним актом.

Забезпечення ефективності здійснення досудового розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості – один із викликів у забезпеченні правосуддя в Україні. Часто у цих справах відсутня належна правова кваліфікація, відбувається затягування процесу здійснення провадження або його закриття (навіть неодноразове) через відсутність достатніх доказів або відсутність, на думку слідства, складу злочину.

11.04.2024 ЄСПЛ виніс рішення у справі «Картер проти України»[21] (рішення стало остаточним у листопаді 2024 року) за заявою потерпілого від словесних і фізичних нападів через його сексуальну орієнтацію. Заявник скаржився на неефективність розслідування у його справі, відмову правоохоронних органів кваліфікувати правопорушення з урахуванням гомофобного мотиву, на якому наполягав потерпілий.

Суд констатував порушення процесуального аспекту статті 3 у поєднанні зі статтею 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та дійшов висновку, що «було важливо, аби відповідні національні органи влади провели розслідування, вживаючи всіх розумних заходів для викриття ролі можливих гомофобних мотивів для здійснення нападу, оскільки без такого суворого підходу правоохоронними органами злочини, умотивовані упередженнями, неминуче розглядатимуться нарівні зі звичайними справами без такого підтексту, а байдужість, що стане результатом, буде еквівалентною офіційній згоді чи навіть потуранню злочинам на ґрунті ненависті» (пункт 91 рішення).

Відсутність ефективного механізму покарання за вчинення злочинів на ґрунті ненависті загалом становить проблему, а додаткові труднощі виникають у разі розслідування злочинів

нетерпимості за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Незважаючи на те, що Кримінальний кодекс України містить норми щодо відповідальності за злочини, вчинені з мотивів ненависті, ці положення не містять вказівки на ознаки сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, що ускладнює притягнення винних до відповідальності. Ця прогалина суперечить рекомендаціям Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН)[22], зокрема адресованих Україні[23].

7 травня 2024 року прийнято Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті CM/Rec(2024)4[24]. У документі акцентовано увагу на потребі надання спеціалізованої підтримки жертвам таких злочинів. Зокрема держави-члени заохочуються забезпечити доступ до безоплатної правової допомоги жертвам злочинів на ґрунті ненависті.

У грудні 2024 року внесено зміни до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»[25], якими до переліку осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, включено потерпілих від кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними ознаками. Цей Закон набирає чинності через рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні.

Водночас перелік таких «захищених» ознак вичерпний і не містить згадки про ознаки сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

10.2. Насильство за ознакою статі

Запобігання та протидія насильству за ознакою статі – один зі складників державної політики щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, тому забезпечення дієвого законодавства у цій сфері є запорукою ефективного захисту прав і свобод постраждалих осіб.

У щорічній доповіді Уповноваженого про стан додержання та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні 2022 року наголошено на потребі вдосконалення національного законодавства у частині посилення відповідальності за насильство за ознакою статі та правової визначеності юридичної відповідальності та сексуальні домагання.

22.05.2024 Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв’язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набув чинності 19.12.2024[26].

Цей Закон враховує у своїх приписах рекомендацію Уповноваженого та пропозиції і зауваження, надані Уповноваженим під час опрацювання законопроєкту у комітетах

Верховної Ради України, і має на меті зокрема запровадити ефективні механізми відновлення прав і свобод осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі чи сексуальних домагань.

За інформацією Національної поліції України, за 12 місяців 2024 року поліцейські виявили 986 адміністративних правопорушень щодо вчинення насильства за ознакою статі (стаття 173-2 КУпАП).

Крім того, після доповнення у травні 2024 року КУпАП статтями 173-6 («Вчинення насильства за ознакою статі») та 173-7 («Сексуальне домагання») та набрання чинності цих змін у період з 19 по 31 грудня 2024 року адміністративних протоколів за статтею 173-6 («Вчинення насильства за ознакою статі») КУпАП складено не було. Водночас за статтею 173-7 («Сексуальне домагання») КУпАП складено 5 адміністративних протоколів.

Інше негативне явище – переслідування (сталкінг), яке загострилося через розвиток цифрових технологій, адже соціальні мережі, месенджери та інші інструменти електронних комунікацій надали кривдникам нові можливості для психологічного тиску, втручання в приватне життя та систематичного переслідування жертв.

До Уповноваженого надійшло звернення, у якому заявниця повідомила про систематичне її переслідування незнайомим чоловіком, зокрема через соціальні мережі.

Уповноважений надіслав низку листів до правоохоронних органів у Закарпатській області про потребу здійснення перевірки у діях імовірного кривдника наявності ознак адміністративного чи кримінального правопорушення.

Однак у зв'язку з тим, що у законодавстві України не передбачено юридичної відповідальності за сталкінг (переслідування), правоохоронні органи не мають змоги належно кваліфікувати такі неправомірні дії.

У Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами[27] (далі – Стамбульська конвенція) закріплено позитивний обов'язок держав-учасниць щодо криміналізації такого суспільно небезпечного діяння як сталкінг (переслідування).

Так, у статті 34 Стамбульської конвенції зазначено, що сторони мають вживати належних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в повторному здійсненні загрозливої поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку, було криміналізовано.

Наразі у Верховній Раді України зареєстровано проєкти Законів України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг)» (реєстр. № 12088 від 02.10.2024)[28] та «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення повноти імплементації положень міжнародного права з питань протидії домашньому та іншим видам насильства, у тому числі щодо дітей» (реєстр. № 12297 від 09.12.2024)[29].

У цих законопроєктах, з-поміж іншого, запропоновано законодавчо закріпити визначення

понять «злочинне переслідування» (сталкінг) й «кіберпереслідування», а також передбачити відповідальність за них. Утім, важливе у впровадженні відповідальності за переслідування (сталкінг) – визначення цього суспільно небезпечного діяння не лише як прояву домашнього насильства, а як такого, що загалом є насильством за ознакою статі та може траплятися не лише у сфері сімейних (домашніх) відносин.

Запровадження юридичної відповідальності за сталкінг важливе у процесі виконання міжнародних зобов'язань України щодо запобігання насильству стосовно жінок та утвердження ефективного захисту жертв таких неправомірних дій, покарання кривдників.

10.3. Домашнє насильство

Домашнє насильство – серйозна соціальна проблема, що має великий вплив на постраждалих незалежно від статі. Однак статистичні дані та дослідження свідчать, що це явище непропорційно більше впливає на жінок, аніж на чоловіків, і ця нерівність є наслідком гендерних ролей і стереотипів у суспільстві.

За інформацією Нацсоцслужби, упродовж 2024 року до відповідальних суб'єктів надійшло 181904 звернення щодо вчинення домашнього насильства, з них 141 836 – від жінок.

В Україні працює додаток для жінок, які постраждали від домашнього насильства «Прихована кнопка SOS». За інформацією МВС України, згідно з відомостями інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» впродовж 2024 року за допомогою цього мобільного застосунку до поліції надійшло 41 повідомлення.

За результатами реагування на такі повідомлення підрозділи Національної поліції України складали протоколи про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого частиною першою статті 173-2 КУпАП України та виносили термінові заборонні приписи стосовно кривдників. Однак порівняно із загальною кількістю звернень щодо вчинення домашнього насильства низька кількість повідомлень за допомогою цього додатку може свідчити про низьку поінформованість суспільства про такий механізм.

2024 року до Уповноваженого надійшло 258 звернень щодо домашнього насильства. Для порівняння: 2023 року надійшло 125 звернень з таких питань. Це свідчить про зростання кількості звернень, що може вказувати як на збільшення випадків насильства, так і на зростання обізнаності громадян про свої права. У своїх зверненнях до Уповноваженого постраждалі повідомляли про порушення їхніх прав на захист, отримання допомоги та притягнення кривдників до відповідальності.

Упродовж 2024 року співробітники Секретаріату Уповноваженого здійснили 17 моніторингових візитів і безвиїзних перевірок з питань дотримання прав осіб, які постраждали від домашнього насильства.

За результатами моніторингів виявлено окремі випадки порушень прав постраждалих від домашнього насильства осіб, зокрема:

- на інформацію про можливі шляхи захисту від домашнього насильства;
- на допомогу, гарантовану державою;
- на захист від кривдників і повторного вчинення домашнього насильства.

Поширена проблема – недостатня взаємодія між органами державної влади, поліцією, службами у справах дітей і соціальними службами. Це спричиняє випадки, коли зафіксовані факти домашнього насильства не передають між уповноваженими органами, що ускладнює міжвідомчу координацію та призводить до відсутності належного реагування або надання допомоги в обмеженому обсязі та з порушенням термінів.

Під час здійснення моніторингових візитів в одну з районних військових адміністрацій Київської області, яка відповідно до вимог чинного законодавства здійснює функцію координатора з питань реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, з'ясовано, що із 5 штатних одиниць відповідального відділу вакантними залишалося 3. Двоє працівників було призначено за кілька днів до здійснення перевірки. За результатами бесіди із цими співробітниками, їх опитування за напрямами їхньої професійної діяльності члени моніторингової групи зазначили вкрай низький рівень обізнаності не лише у законодавстві з питань запобігання та протидії домашньому насильству, а й у питаннях практичної організації взаємодії відповідальних суб'єктів, надання допомоги постраждалим.

Систематичний аналіз відкритих джерел, зокрема ЗМІ та соціальних мереж, для виявлення інформації про можливі порушення прав людини, – один із механізмів парламентського контролю за дотриманням прав осіб на захист від домашнього насильства.

Упродовж 2024 року виявлено 75 таких випадків. За кожним фактом Уповноважений ініціював відповідні перевірки направленням запитів до державних органів і правоохоронних структур для з'ясування обставин і вжиття належних заходів для відновлення порушених прав.

Під час моніторингу ЗМІ виявлено інформацію про вчинення фізичного насильства чоловіком стосовно своєї дружини в присутності дитини у Києві. Все це відбувалося на очах у перехожих. На заклики зупинитися, чоловік не реагував.

Для своєчасного реагування та надання допомоги постраждалій Уповноважений негайно скерував запити до органу національної поліції та органу місцевого самоврядування.

Внаслідок реагування Уповноваженого працівники поліції стосовно кривдника склали два протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-2 («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування») КУпАП, які направлено до суду для прийняття відповідного рішення, а також винесено терміновий заборонний припис стосовно кривдника терміном на 10 діб, із забороною на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи та забороною в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою. Чоловіка поставлено на профілактичний облік за категорією «кривдник» і здійснено профілактичну бесіду; працівники поліції повідомили відповідну службу у

справах дітей і сім'ї, управління соціального захисту населення та службу ювенальної превенції. Фахівці Центру соціальних служб здійснили виїзд за адресою проживання постраждалої особи та поінформували її про права та соціальні послуги, якими вона може скористатися.

Варто звернути увагу на системні проблеми з притягненням кривдників до відповідальності за вчинення домашнього насильства.

(a) низька обізнаність осіб про механізми захисту від домашнього насильства

Низький рівень обізнаності населення про права осіб, які постраждали від домашнього насильства, види гарантованої допомоги та механізми притягнення кривдників до відповідальності – системна проблема, яка є передумовою зростання випадків домашнього насильства.

Під час експертного консультування фахівцями Секретаріату Уповноваженого на Національній гарячій лінії із запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації встановлено, що особи, які звертаються за допомогою, недостатньо обізнані про свої права та можливі способи захисту від кривдника.

Під час експертного консультування звернулася жінка, яка повідомила про систематичне фізичне, економічне та психологічне насильство, яке вчиняє її колишній чоловік. Заявниця зазначала, що телефонує на гарячу лінію, оскільки не знає, як захиститися від домашнього насильства.

Жінка наголошувала, що вона не раз зверталася до правоохоронних органів з питань захисту від домашнього насильства та притягнення кривдника до відповідальності, однак ситуація домашнього насильства триває. Уповноважений невідкладно звернувся до Кіровоградської обласної військової адміністрації та органу Національної поліції щодо вжиття термінових заходів із захисту постраждалої.

Внаслідок реагування Уповноваженого органами Національної поліції винесено терміновий заборонний припис стосовно кривдника.

Здійснено також оцінку потреб постраждалої особи, надано психологічну допомогу, поінформовано про можливість отримання комплексу соціальних послуг і роз'яснено про права як особи, яка постраждала від домашнього насильства.

У рамках Всеукраїнської акції «16 Днів проти насильства» працівники Секретаріату Уповноваженого здійснили інформаційно-просвітницькі заходи (лекції), якими охоплено більше 250 осіб з-поміж учнівської молоді, педагогічних працівників і батьків учнів загальноосвітніх і вищих навчальних закладів. Експерти Секретаріату Уповноваженого за підтримки Міжнародної недержавної громадської організації Corus International розробили та презентували посібник із запобігання та протидії домашньому насильству, у якому міститься інформація про поняття «домашнє насильство», його види, прояви та допомогу, яку може отримати постраждала особа. Такий електронний посібник розповсюджено серед обласних і Київської міської військових адміністрацій[30].

(b) порушення прав осіб, які постраждали від домашнього насильства, на захист

Упродовж 2024 року працівники поліції винесли 101 375 термінових заборонних приписів та рішеннями суду – 2179 обмежувальних приписів стосовно кривдників. Не зважаючи на наявні спеціальні заходи протидії домашньому насильству, мають місце порушення прав постраждалих на захист від домашнього насильства, коли кривдники продовжують їх вчиняти.

Уповноважений виявив недосконаліть законодавчого регулювання застосування обмежувальних заходів до осіб, які вчинили домашнє насильство.

Так, у разі відкриття кримінального провадження у зв'язку з вчиненням домашнього насильства перелік заходів щодо тимчасового обмеження прав або покладення обов'язків на особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, або визнана винною у його вчиненні, а також порядок застосування таких заходів визначено КК України та КПК України[31] (частина 10 статті 26 Закону № 2229-VIII).

Відповідно до КК України в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або кілька обмежувальних заходів (частина друга статті 91-1 КК України). Схоже формулювання міститься у частині шостій статті 194 КПК України, яка визначає порядок розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу.

Очевидно, що суд повинен мати змогу розглянути питання про призначення особі, яка вчинила будь-яке кримінальне правопорушення (зокрема й проступок), пов'язане з домашніми насильством, обмежувальних заходів на підставі статті 91-1 КК України. Однак ці норми унеможливлюють раціональне застосування обмежувальних заходів, оскільки визначають, що їх застосування можливе лише у разі вчинення злочинів, пов'язаних з домашнім насильством.

Для сприяння належному правовому захисту осіб, які постраждали від домашнього насильства, підготовлено та надано Голові Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності пропозиції щодо внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України.

У пропонованих змінах зазначено на доцільності у статтях 76, 91-1 КК України та статті 194 КПК України замінити слова «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» на «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством».

Голова Комітету з питань правоохоронної діяльності повідомив Уповноваженого, що пропоновані зміни враховано у проєкті Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення повноти імплементації положень міжнародного права з питань протидії домашньому та іншим видам насильства, у тому числі щодо дітей» (реєстр. № 12297 від 09.12.2024)[32], що готується до першого читання у зазначеному Комітеті.

До Уповноваженого звернулася громадянка Т. з проханням захистити її від систематичного домашнього насильства, яке вчиняв її колишній чоловік. Заявниця повідомила, що вона тривалий час піддається фізичному та психологічному насильству, їй погрожують убивством і

переслідують.

Це відбувалося у присутності її малолітньої дитини з інвалідністю. Кривдник не раз порушував вимоги обмежувального припису, проте заяви про ці правопорушення не було зареєстровано відповідними підрозділами Національної поліції України.

Уповноважений невідкладно звернувся до Національної поліції України щодо неналежного реагування на випадки порушення вимог обмежувального припису, а також до Київської ОВА для з'ясування стану дотримання прав громадянки Т. на допомогу і захист від домашнього насильства.

За реагуванням Уповноваженого здійснено оцінку рівня безпеки дитини та потреб родини заявниці; запропоновано термінове розміщення постраждалих до безпечного місця; поінформовано про права та соціальні послуги, якими може скористатися громадянка Т. з дитиною; здійснено службове розслідування та встановлено порушення службової дисципліни в діях співробітника управління поліції. Відомості зі звернення внесено до ЄРДР і почато досудове розслідування за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого статтею 390-1 («Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників») КК України.

(c) порушення вимог проходження особами, які вчинили домашнє насильство, програм для кривдників

Робота з кривдниками має бути спрямована на зміну насильницької поведінки, формування неагресивної моделі спілкування, відповідального ставлення до своїх вчинків. Програми для кривдників дають змогу зменшити ризики повторних випадків насильства. Однак існує проблема впровадження таких програм, зокрема через брак кваліфікованих фахівців. Упродовж 2024 року на програми для кривдників направлено 1519 осіб, 1396 з яких – чоловіки. Пройшли такі програми лише 710 осіб. Водночас загальна кількість осіб, які перебувають на обліку в уповноважених підрозділах органів Національної поліції з приводу вчинення домашнього насильства, становить 103 304 особи.

У рамках парламентського контролю за проходженням особами, які вчинили домашнє насильство, програм для кривдників направлено відповідні запити до обласних і Київської міської військових адміністрацій. За результатами аналізу отриманих даних встановлено, що у 19 регіонах України фахівці, відповідальні за реалізацію зазначених програм, пройшли спеціалізоване навчання впродовж 2024 року. На кінець 2024 року загальна кількість фахівців, залучених до впровадження програм для кривдників, становила 477 осіб.

Однак існує велика розбіжність у кількості таких фахівців у різних регіонах України. Наприклад, на території Вінницької області 69 осіб реалізують програми для кривдників, а у Запорізькій, Кіровоградській, Львівській і Тернопільській областях кількість таких фахівців не перевищує 3 осіб на область. У Чернівецькій області відсутні фахівці, які реалізують програми для кривдників, а навчання таких спеціалістів упродовж 2024 року не відбувалося. Водночас кількість осіб, які перебувають на обліку з приводу вчинення домашнього насильства у Чернівецькій області, становить 2123 особи.

Для визначення стану реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії

домашньому насильству здійснено моніторинговий візит до однієї з міських рад Київської області. Під час моніторингу з'ясовано, що на території цієї територіальної громади програм для кривдників не впроваджують. Фахівці, які пройшли навчання для впровадження цих програм, відсутні. Однак встановлено, що відповідно до статистичної інформації, наданої моніторинговій групі, на території громади одна особа пройшла програму для кривдників. Як стало відомо, кривдник з власної ініціативи пройшов таку програму за межами територіальної громади, у якій проживав.

10.4 Сексуальне насильство, пов'язане зі збройною агресією РФ проти України

Під час конфліктів жінки і дівчата частіше можуть ставати об'єктом нападу, оскільки згвалтування та сексуальне насильство використовують як тактику ведення війни, а ризик торгівлі людьми, домашнього насильства, експлуатації та сексуального рабства підвищується[33]. Проте в Україні зафіксовано численні випадки СНПК і стосовно чоловіків, зокрема українських військовополонених, яких утримують у РФ[34].

Верховна Рада України прийняла Закон України «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації» (4067-IX від 20.11.2024)[35], який підтримано із зауваженнями Уповноваженим. Завдяки цій законодавчій ініціативі визначено правовий статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією РФ проти України, та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб, а також правові основи надання їм невідкладних проміжних репарацій.

Попри те, що законодавство у сфері прав на невідкладні проміжні репарації з'явилось тільки після прийняття Закону 4067-IX у листопаді 2024 року, у травні 2024 році стартував Пілотний проєкт із надання невідкладних проміжних репарацій для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з агресією РФ проти України, який реалізує Глобальний фонд тих, хто пережили насильство (Global Survivors Fund). До складу Наглядової ради цього Пілотного проєкту входить Представник Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних і релігійних поглядів. На 30.12.2024 отримано 630 звернень щодо виплати невідкладних проміжних репарацій (366 – від чоловіків, 250 – від жінок, 14 – стосовно дітей), з яких репарації виплачено 417 особам (228 – чоловікам, 181 – жінкам, 8 – дітям).

2024 року співробітники Секретаріату Уповноваженого взяли участь у підготовці до другого читання проєкту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі» (Закон України № 4073-IX від 20.11.2024)[36] у рамках засідань робочої групи підкомітету у справах сім'ї та дітей Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики.

Одна з основних новел цього Закону – надання можливості особам, які постраждали від

сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією РФ проти України, отримувати допомогу у розгалуженій мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Однак невирішеним залишається питання напрацювання комплексного механізму взаємодії органів, установ та організацій під час реагування на випадки СНПК. Така взаємодія має не лише забезпечити постраждалу особу потрібною допомогою і захистом, а й запобігти повторній травматизації.

Уповноваженого визначено одним із відповідальних виконавців низки заходів, передбачених Планом реалізації Рамкової програми співробітництва між урядом України та Організацією Об'єднаних Націй щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. Такі заходи стосуються, зокрема, підвищення обізнаності українського суспільства щодо сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України.

10.5. Права представників національних меншин (спільнот), корінних народів України

Упродовж 2024 року до Уповноваженого надійшло 30 звернень від представників національних меншин (спільнот) України. Найпоширеніший предмет таких звернень – повідомлення фактів про дискримінацію за національною (етнічною) ознакою посадовими особами органів державної влади, правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування. Водночас жодного звернення щодо порушення політичних, економічних, мовних або освітніх та інших прав, гарантованих Законом України «Про національні меншини (спільноти) України»[37], не надходило.

Водночас від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну на ТОТ України права представників національних меншин (спільнот) і корінних народів опинилися під серйозною загрозою. Російська влада обмежує політичні та виборчі права, право на мирні зібрання та свободу вираження поглядів, а також економічні і соціальні свободи. Суттєво порушується право людини на свободу світогляду і віросповідання, а також права представників національних меншин (спільнот) щодо збереження культурної самобутності. Зазнають утисків мовні та освітні права – це ускладнює збереження національної ідентичності, зокрема кримських татар, греків, ромів та інших етнічних груп на окупованих територіях.

Численні порушення прав і свобод представників національних меншин (спільнот) у період війни зафіксовано у Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання прав національних меншин (спільнот) і корінних народів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України за період з 24 лютого 2022 року до 31 грудня 2023 року[38] (далі – Спеціальна доповідь Уповноваженого).

Доповідь є закликом до міжнародної спільноти, зокрема ООН та ОБСЄ, вжити заходів для захисту прав людини в Україні. Крім того, документ містить 75 рекомендацій для органів

державної влади та місцевого самоврядування щодо вдосконалення законодавства та державної політики у сфері забезпечення прав і свобод представників національних меншин (спільнот) і корінних народів України.

За ініціативи Уповноваженого та для зміцнення єдності і злагоди українського народу, утвердження української національної та громадянської ідентичності в Україні встановлено «День міжнаціональної злагоди і культурного розмаїття», який щорічно відзначатимуть 21 травня[39]. Цей день є свідченням поваги до представників більш 130 національностей в Україні, врахування їх внеску у відстоювання державного суверенітету та незалежності України, збройну боротьбу з державою-агресором.

10.5.1. Право представників національних меншин (спільнот) на культурне життя та самобутність

Відповідно до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України»[40], кожному, хто належить до національної меншини, гарантується право на виховання та навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови, на вільний вибір мови спілкування, утворення громадських об'єднань для здійснення й захисту своїх прав і розвиток своєї національно-культурної самобутності. Право на культурне життя та самобутність є невід'ємною частиною прав національних спільнот та основою для зміцнення їхньої соціальної згуртованості. Кожна національна меншина (спільнота) має право зберігати, розвивати та передавати свої культурні традиції, мову, мистецтво, обряди і релігійні переконання наступним поколінням. Ці права включають можливість реалізовувати культурні ініціативи, створювати власні освітні заклади, науково-дослідні установи та культурні центри, що сприяють збереженню національної ідентичності.

За результатами моніторингових візитів у рамках проєкту зі створення Інструментарію моніторингу прав національних меншин (спільнот) України в межах співпраці Уповноваженого з Офісом Верховного Комісара ОБСЄ у справах національних меншин, з урахуванням опрацьованих щоквартальних звітів ОВА встановлено відсутність від ОВА заходів, спрямованих на інформування представників національних меншин (спільнот) щодо обсягу їхніх прав.

Відсутність інформаційних заходів від ОВА та органів місцевого самоврядування, спрямованих, зокрема, на поширення правової обізнаності щодо можливості представників національних меншин (спільнот) створювати Центри національних меншин (спільнот), може бути підставою для обмеження та як наслідок порушення прав представників національних меншин (спільнот).

Важливо також враховувати, що провідну роль в утворенні Центрів відіграють саме органи державної влади України. Основні їхні завдання – забезпечення належної підтримки на всіх етапах створення, а також ефективного використання ресурсів, координації з іншими ініціативами та забезпечення прав і свобод національних меншин (спільнот) на місцевому рівні.

10.5.2. Право представників національних меншин (спільнот) на освіту мовою національної меншини (спільноти)

У статті 5 Закону України «Про повну загальну середню освіту»[41] визначено, що у класах (групах) із навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантоване право на використання в освітньому процесі мови відповідної національної меншини поряд із державною мовою. Особи, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу та реалізують право на навчання відповідними мовами в державних, комунальних чи корпоративних закладах освіти, можуть здобувати: базову середню освіту відповідними мовами національних меншин, за винятком навчальних предметів (інтегрованих курсів), пов'язаних із вивченням української мови, української літератури та історії України, які вивчають державною мовою; профільну середню освіту відповідними мовами національних меншин, за винятком навчальних предметів (інтегрованих курсів), пов'язаних із вивченням української мови, української літератури, історії України та захисту України, які вивчають державною мовою.

Упродовж 2024 року до Уповноваженого не надходило жодного звернення від представників національних меншин (спільнот) щодо порушень їхніх мовних прав у контексті доступу до освіти відповідною мовою національної меншини (спільноти).

Водночас оновленим Законом України «Про національні меншини (спільноти) України» наділено Уповноваженого виключною компетенцією здійснення парламентського контролю за дотриманням права національних меншин (спільнот) на використання мов національних меншин (спільнот).

З огляду на це, в рамках діяльності Секретаріату Уповноваженого впродовж 5-7 листопада здійснено ознайомчий візит до Закарпаття для дослідження дотримання прав національних меншин (спільнот), зокрема питання доступу національних меншин (спільнот) до навчання відповідною мовою національної меншини (спільноти) у регіоні. У візиті взяли участь представники Ради Європи та Європейської комісії, представники органів державної влади, відповідальних за впровадження високих стандартів щодо прав і гарантій національних меншин (спільнот) у регіоні.

За результатами візиту виявлено, що у школах Закарпаття зі словацькою та угорською мовами навчання, в яких здійснено моніторинг, повною мірою реалізуються доступ учнів до навчання мовою відповідної національної меншини (спільноти), що свідчить про ефективну реалізацію оновленого Закону «Про національні меншини (спільноти) України».

Утім, деякі навчальні заклади загальної середньої освіти відчувають потребу у збільшенні кількості книжок відповідною мовою національної меншини (спільноти) навіть з урахуванням благодійної допомоги від громадських організацій та отримання державної субвенції.

10.5.3. Право корінних народів України на освіту мовою корінного народу

Відповідно до абзацу 1 статті 5 Закону України «Про корінні народи України» від 1 липня 2021 року № 1616-IX[42] корінні народи України мають право створювати свої заклади освіти або співпрацювати із закладами освіти всіх форм власності для забезпечення вивчення мови, історії, культури відповідного корінного народу та навчання мовою відповідного корінного народу. Застосування мов корінних народів у сфері освіти визначають Закон України «Про освіту» та спеціальні закони у цій сфері.

Відповідно до абзацу 4 статті 7 Закону України «Про освіту»[43] особам, які належать до корінних народів України, гарантовано право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу. Це право реалізують створенням відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу України поряд із державною мовою і воно не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Кримські татари є корінним народом України, що має свою унікальну мову, яка теж була сформована переважно на території Криму, який, починаючи з 2014 року, є тимчасово окупованою РФ територією. Забезпечення розвитку мови одного з корінних народів України потрібно для реалізації мовних прав кримських татар, зміцнення їхньої національної ідентичності, збереження національної культури, традицій, звичаїв та історичної пам'яті кримськотатарського народу, – неодмінна умова етнокультурної цілісності сучасної української нації та мовного багатства України. Згідно з класифікацією UNESCO ця мова перебуває під серйозною загрозою зникнення.

З огляду на зазначене, існує об'єктивна потреба у підтримці державою відновлення, збереження та розвитку кримськотатарської мови. Така підтримка має на меті забезпечення можливості реалізації мовних прав корінного народу України – кримських татар (а також караїмів і кримчаків – інших корінних народів Криму й України, для мов яких кримськотатарська мова є спорідненою).

Для захисту реалізації прав корінних народів 2022 року уряд затвердив Стратегію розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки (*далі – Стратегія*)[44].
У рамках затвердженого документа передбачено створення Національної комісії з питань кримськотатарської мови як дорадчого органу при Кабінеті Міністрів України для забезпечення міжвідомчої координації, узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань, пов'язаних з реалізацією Стратегії. Представник Уповноваженого з прав жителів АР Крим та Севастополя увійшов до складу цієї комісії.

Комплекс заходів, запропонований у Стратегії, спрямований на законодавче, інституційне, організаційне, фінансове, інформаційне та інше забезпечення функціонування кримськотатарської мови як мови одного з корінних народів України, на розширення сфер її застосування, заохочення до її вивчення громадян незалежно від етнічної належності, популяризацію її серед різних вікових груп, особливо серед молоді.

Актуальним питанням залишається офіційне визначення органу влади, відповідального за реалізацію Стратегії розвитку кримськотатарської мови до 2032 року і контролю стану виконання Операційного плану, адже таким органом визначено Міністерство реінтеграції тимчасово окупованих територій України, перейменований на Міністерство національної єдності України (постанова КМУ від 3 грудня 2024 р. № 1366)[45], фокус діяльності якого було повністю переорієнтовано на закордонних українців. Після трансформацій в уряді в грудні 2024 року жодне з положення про ЦОВВ не містить завдання щодо створення умов для вільного розвитку кримськотатарської мови, мов інших корінних народів і національних меншин, які проживають на ТОТ України.

Враховуючи зазначене, постає питання про активізацію роботи Національної комісії з питань

кримськотатарської мови та визначення Кабінетом Міністрів України відповідального державного органу за реалізацію «Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки».

10.5.4. Порушення прав корінних народів України на ТОТ України

На ТОТ Кримського півострова РФ систематично порушує права кримських татар через їхню національну та релігійну належність. Це зумовлено жорстким застосуванням норм російського законодавства, зокрема щодо тероризму та екстремізму, які використовують як інструмент репресій проти корінних народів України.

У межах міжнародних заходів велику увагу приділено ситуації на ТОТ України, зокрема в Криму. Наголошується на неприпустимості утисків громадян України та представників корінних народів, акцентується потреба визнання порушень прав людини на міжнародному рівні та вжиття заходів для їхнього запобігання. Особливий наголос робиться на притягненні Росії до відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права, посиленні тиску для звільнення незаконно утримуваних осіб і припиненні політичних репресій[46].

Європейська комісія та міжнародні органи, включаючи Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), активно реагують на порушення прав людини в Криму. Так, у своєму рішенні ЄСПЛ[47] визнав, що переслідування «українських політичних в'язнів» на території Криму є результатом прихованої мети Росії – покарати політичних опонентів і змусити їх замовкнути. Європейський Парламент також неодноразово наголошував на тому, що російська судова система використовується як інструмент політичних репресій, а Крим став місцем системного порушення прав людини. Ці рішення міжнародних інстанцій підкріплюють твердження про цілеспрямовану політику Росії щодо придушення будь-якої опозиції в Криму, особливо стосовно кримськотатарського народу.

Силові та судові структури РФ на ТОТ АР Крим активізували заходи щодо політично вмотивованого переслідування кримськотатарських активістів, журналістів і правозахисників. Зокрема Меджліс кримськотатарського народу – представницький орган кримськотатарського народу – залишається забороненим у РФ як начебто екстремістська організація[48].

Діяльність представницьких органів кримських татар, Меджлісу кримськотатарського народу заборонено РФ ще у 2016 році (так звана апеляційна ухвала Судової колегії з адміністративних справ Верховного Суду РФ від 29.09.2016 року № 27-АПГ16-4)[49].

31 січня 2024 року Міжнародний суд ООН виніс рішення по суті справи України проти Російської Федерації щодо застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Суд встановив, що Росія порушила обидва міжнародні договори[50].

10.5.5. Порушення прав представників ромської національної меншини (спільноти) України

Захист прав представників ромської національної меншини (спільноти) в умовах збройної агресії РФ проти України залишається актуальним, зокрема і в контексті європейської інтеграції, адже Україна як демократична держава визнає вразливість більшості

представників цієї спільноти.

Так, у межах виконання «Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини в українському суспільстві на період до 2030 року»,[51] ключові та першорядні кроки у сприянні ефективній участі ромів у суспільному житті – забезпечення правового захисту під час отримання документів відповідно до законодавства та протидія дискримінації.

Відсутність документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи – суттєва проблема, з якою стикаються представники ромської національної меншини (спільноти). Це призводить до їхньої соціальної незахищеності та ускладнює надання їм адміністративних послуг, забезпечення соціальних гарантій і отримання пільг та ін.

Упродовж 2024 року в Мукачеві Закарпатської області за ініціативи Уповноваженого реалізовано пілотний проєкт «Документування осіб з числа ромської національної меншини та напрацювання юридичних механізмів спрощення цієї процедури» (далі – пілотний проєкт), як однієї з найбільш вразливих груп населення[52].

Разом із партнерами на 31 грудня 2024 року вдалося встановити 302 особи з-поміж представників ромської національної меншини (спільноти), з яких 159 осіб вже документовано паспортами громадян України, із них 57 – вперше. 83 особам видано свідоцтва про народження, з них – 9 отриманих вперше, 74 повторних. Стосовно 23 осіб провадять дії із встановлення особи.

У процесі реалізації пілотного проєкту одна з основних проблем, з якими зіткнулися учасники, – виявлення недокументованих осіб. Правовий нігілізм і недостатня правосвідомість у певних громадах стали причиною того, що поколіннями представники ромської національної меншини (спільноти) проживають без документів, які посвідчують особу та підтверджують належність до громадянства України.

Заходи з виявлення недокументованих осіб і сприяння їхній соціалізації мають виконувати місцеві органи державної влади в процесі виконання своїх функцій, визначених нормативно-правовими актами та наданих рекомендацій Уповноваженого за результатами моніторингу місць компактного проживання представників ромської національної меншини (спільноти).

У рамках моніторингового візиту до Закарпатської області здійснено перевірку ЦНАП Мукачівської міської ради Закарпатської області. Одне з ключових питань – забезпечення доступності адміністративних послуг для представників національних меншин (спільнот) у Мукачеві.

За результатами моніторингового візиту встановлено, що ЦНАП укомплектовано кваліфікованими працівниками. У штаті працює 15 осіб, а в 35 старостинських округах створено віддалені робочі місця, які надають обмежений перелік послуг. Основний спектр адміністративних послуг надають безпосередньо через ЦНАП.

Місцева влада також організувала модульний ХАБ у місці компактного проживання представників ромської національної меншини (спільноти) ромів. У ХАБі здійснюють прийом

ромів із питань оформлення соціальної допомоги.

Одна з найбільш актуальних проблем – процедура встановлення особи. Вона виникає у разі, коли громадянин, який після досягнення 18 років не документований паспортом громадянина України, не може знайти осіб, які мають паспорт громадянина України та здатні підтвердити його особу. Ця проблема особливо актуальна для представників ромської національної меншини, які перебувають у процесі встановлення особи.

Зазначені обставини суттєво ускладнюють процес встановлення особи, її подальше документування паспортом громадянина України, а також соціальну адаптацію таких осіб.

Вирішення виявлених проблем ромської громади потребує постійної кооперації зусиль між органами державної влади та громадськими організаціями, а також посилення конструктивного діалогу між представниками територіальних громад і місцевим населенням. У зв'язку із цим 4 листопада 2024 року Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у Закарпатській області здійснив тренінг для працівників Центру з надання безоплатної правничої допомоги та ромських медіаторів щодо механізмів доступу до процедури документування ромської національної меншини (спільноти).

Україна впроваджує політику інтеграції представників ромської національної меншини (спільноти), відповідно до європейських стандартів на шляху до членства в ЄС. Цей процес грунтується на принципах рівності, інклюзії та широкій участі. Серед важливих заходів у цьому напрямі, вжитих упродовж 2024 року, варто зазначити такі: Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 468[53] створено Міжвідомчу робочу групу з питань координації виконання Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належить до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року (далі – Міжвідомча робоча група). Перше засідання Міжвідомчої робочої групи відбулося 10 липня 2024 року, до її складу увійшов Представник Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних і релігійних поглядів.

30 липня 2024 року в результаті проведення конференції «Посилення можливостей та захист прав ромських жінок через ефективну реалізацію політики» створено робочу групу Task Force. Її мета – координація політичних дій щодо ініціатив стосовно ромських жінок, консультування щодо просування рівності для ромських жінок у середньо- і довгостроковій перспективі відповідно до цілей урядової політики.

Спільні зусилля уряду, громадянського суспільства та міжнародної спільноти є ключем до подолання викликів ромської національної меншини (спільноти) в Україні.

Саме тому Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за участі правозахисних громадських організацій здійснюють освітні (просвітницькі) тренінги для працівників правоохоронних органів для викорінення адміністративних практик, що були підставою для визнання ЄСПЛ порушень Україною положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (заходи загального характеру) (справи «Бурля та інші проти України», Заява № 3289/10; «Федорченко та Лозенко проти України», Заява № 387/03). Упродовж 2024 року Секретаріатом Уповноваженого організував 3 тренінги для представників Національної поліції України (загальною кількістю 150 осіб) для налагодження взаєморозуміння та довіри між ромськими громадами та місцевою поліцією, подолання

дискримінаційних практик щодо представників ромської національної меншини (спільноти).

Під час моніторингу ЗМІ виявлено інформацію про те, що у Золотоноші Черкаської області невідомі особи розмалювали приміщення ромського соціального центру, а саме замалювали вивіску соціального центру фарбою з балончика та намалювали свастику як символ нацизму та цифри «14/88» як символ ворожнечі.

Для запобігання злочинам на ґрунті ненависті Уповноважений направив відповідний лист-реагування до ГУНП України в Черкаській області (далі – ГУ НП у Черкаській області), у результаті чого за цим фактом сектор дізнання Золотоніського районного відділу поліції ГУ НП у Черкаській області вніс відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 296 («Хуліганство») КК України та відкрив кримінальне провадження. Водночас ГУНП здійснило превентивні заходи, спрямовані на запобігання вчиненню правопорушень і забезпечення публічної безпеки і порядку в публічних місцях патрульними нарядами поліції для недопущення фактів ромофобії, нагнітання ситуації та загострення суперечностей всередині суспільства та вандалізму.

10.6. Протидія торгівлі людьми

Зв’язок між торгівлею людьми та дискримінацією через расову та етнічну належність свідчить про непропорційний вплив ризиків торгівлі людьми на різні групи населення. Потрібно запобігати непрямій дискримінації осіб, які належать до національних спільнот (меншин), зокрема вжиттям позитивних заходів для полегшення їхнього доступу до правосуддя у разі потрапляння в ситуації торгівлі людьми і на території України, і за кордоном.

Зацікавлені сторони, які опікуються боротьбою з торгівлею людьми у країнах, що приймають українських біженців, зазначили підвищені ризики потрапляння в ситуації торгівлі людьми для переміщених ромських громад з України через їхні проблеми з доступом до захисту та послуг. Члени цієї спільноти часто не мали документів, що посвідчують особу, мали мовний бар’єр і як наслідок – знижений доступ до інформації про підтримку, доступну особам, які вимушено виїхали з території України, зазнавали дискримінації у доступі до житла та освіти[54].

Через імовірність дискримінації постраждалі від торгівлі людьми з-поміж представників національних меншин (спільнот) неохоче ідентифікують себе як постраждалих від торгівлі людьми та звертаються до органів державної влади та/або правоохоронних органів, особливо у разі їх змушення до злочинної діяльності.

Міжвідомча координаційна група протидії торгівлі людьми (The Inter-Agency Coordination Group against Trafficking in Persons) наголошує[55], що особи, які постраждали від торгівлі людьми, не повинні піддаватися арешту, звинуваченню, затриманню, судовому переслідуванню, покаранню або іншим чином бути притягненими до відповідальності за

незаконну поведінку, яку вони вчинили як прямий наслідок того, що постраждали від торгівлі людьми.

За даними Офісу Генерального прокурора, впродовж січня–грудня 2024 року зареєстровано 116 кримінальних правопорушень за статтею 149 («Торгівля людьми») КК України, потерпілими визнано 55 осіб. За інформацією Нацсоцслужби, за 2024 рік 182 особам встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, що порівняно з 2023 роком на 64 особи більше. Хоча така ситуація і може свідчити про активізацію діяльності у цій сфері відповідальних місцевих органів влади, однак за результатами здійснених 2024 року 16 моніторингових візитів і безвиїзних перевірок для з'ясування стану реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, встановлено системні порушення права осіб на інформацію з цих питань. Така ситуація призводить не лише до низької поінформованості населення про ризики торгівлі людьми та права постраждалих осіб, а і як наслідок до низького рівня самоідентифікації осіб, які ймовірно постраждали від торгівлі людьми. Встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, надає право на отримання гарантованої допомоги, зокрема матеріальної.

Наразі Закон України «Про протидію торгівлі людьми»[56] закріплює повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері протидії торгівлі людьми, зокрема їхню участь у процесі встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми. Водночас органи місцевого самоврядування (далі – ОМС) не мають аналогічних повноважень, що може сповільнювати процес виявлення постраждалих осіб і формалізації їхнього статусу. Відсутність відповідних компетенцій у ОМС обмежує можливості оперативного реагування на випадки торгівлі людьми на рівні громади, адже саме місцева влада має безпосередній контакт із населенням і може швидше ідентифікувати потенційні випадки експлуатації. Делегування органам місцевого самоврядування певних функцій у цій сфері могло б підвищити ефективність заходів із протидії торгівлі людьми, спростити доступ постраждалих до механізмів захисту та сприяти поліпшенню координації між державними та місцевими структурами. Однак такий підхід потребує ретельного аналізу, зокрема щодо забезпечення належної підготовки фахівців на місцевому рівні.

Нацсоцслужба повідомила, що 2024 року у Львівській, Рівненській і Тернопільській областях жодній особі, яка постраждала від торгівлі людьми, не встановлено відповідного статусу. Водночас Офіс Генерального прокурора надав інформацію про особу, яку визнано потерпілою 2024 року від кримінального правопорушення за статтею 149 («Торгівля людьми») КК України у Львівській області. Така ситуація може свідчити про порушення взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, що як наслідок призводить до порушення права на встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

10.7. Політичні права

Політичні права і свободи – це гарантована законом і підтримувана публічною владою можливість громадян брати активну участь у суспільно-політичному житті країни, а також впливати на функціонування державних органів і процес прийняття рішень. До таких прав належать, зокрема, право на проведення мирних зібрань, мітингів і демонстрацій, а також участь у процесах управління державними та громадськими справами.

Ці права є фундаментальним складником демократичного суспільства, оскільки вони забезпечують кожній людині можливість відкрито висловлювати свою позицію, впливати на формування суспільної думки та брати участь у прийнятті рішень, які стосуються і окремих громадян, і суспільства загалом. Вони включають право обирати та бути обраним до органів державної влади, брати участь у референдумах, долучатися до політичних партій чи організацій, а також вимагати від органів влади прозорості та підзвітності. Політичні права і свободи гарантують рівність громадян у доступі до політичних процесів і забезпечують механізми їхньої реалізації, що є основою побудови справедливого й відкритого суспільства.

У період дії воєнного стану допускається тимчасове обмеження конституційних прав і свобод, гарантованих статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, зокрема право громадян брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах, а також обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування, гарантоване статтею 38 Конституції України. Обмежено право на участь у мирних зібраннях з урахуванням безпекової ситуації за умови забезпечення правопорядку та безпеки учасників зібрань.

Однак політичні права, гарантовані Конституцією України, реалізація яких не обмежена на час дії правового режиму воєнного стану, повинні бути забезпечені, а їх порушення не допускається.

Упродовж 2024 року до Уповноваженого надходили звернення громадян України щодо порушення права на участь в управлінні державними справами, зокрема здійсненням контролю за органами місцевого самоврядування і безпосередньо, і через обраних до органів державної влади представників.

(а) Порушення прав мешканців територіальних громад на участь в управлінні державними справами у розрізі змін назв об'єктів топоніміки

Право на участь у прийнятті рішень у межах територіальних громад – ключовий аспект демократичного суспільства. Згідно з частиною першою статті 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, зокрема через місцеве самоврядування. Стаття 140 Конституції визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»[57] до виключної компетенції сільських, селищних і міських рад належить прийняття рішень щодо найменування або перейменування об’єктів топоніміки. Статтею 13 цього Закону гарантується участь членів громади у вирішенні питань місцевого значення, зокрема через громадські слухання.

Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського)

тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»[58] зобов'язує місцеві органи влади змінювати назви об'єктів, що містять символіку тоталітарних режимів, але такі дії мають відбуватися з урахуванням думки громади.

Варто зазначити, що зміна назв об'єктів топономіки відбувається без належного попереднього повідомлення мешканців територіальних громад про прийняття рішення про перейменування, без проведення громадських слухань або консультацій з громадою, як того вимагає стаття 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Ігнорують також вимоги Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» щодо обов'язкового перейменування об'єктів, назви яких пов'язані з комуністичним тоталітарним режимом, або ж ухвалюють формальні рішення, за яких залишаються назви, які суперечать вимогам цього Закону.

Відповідно до статті 13 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» рішення про зміну назв об'єктів мають прийматися після громадських слухань. Їх пропуск може свідчити про ігнорування думки громади. У багатьох випадках відсутня публічна інформація про критерії, за якими обирають нові назви. Це суперечить принципу прозорості, закріпленому в Законі «Про доступ до публічної інформації». Рішення щодо перейменувань незрідка приймають органи місцевої влади без урахування пропозицій мешканців. Це обмежує можливість реалізації громадянами права на участь в управлінні державними справами на місцевому рівні.

Уповноважений здійснював провадження за зверненням громадянки України щодо захисту її права на подання пропозицій про найменування (перейменування) об'єктів топоніміки, присвоєння юридичним об'єктам комунальної власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних і святкових дат, назв і дат історичних подій.

Згідно із матеріалами, викладеними у зверненні, заявниця надіслала пропозицію про перейменування вулиці Карбишева (як історичної постаті, яка підпадає під дію Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії») на честь Сергія Гладуша, військовослужбовця, нагородженого орденом «За мужність» III ступеня.

Однак заявниці було відмовлено, оскільки, відповідно до Положення об'єктам топоніміки, присвоєння юридичним особам та об'єктам комунальної власності імен (псевдонімів) фізичних осіб здійснюють не раніше, як через 3 роки з дня смерті особи, пам'ять якої увічнюють, та не раніше закінчення воєнного стану.

У межах розгляду цього звернення направлено відповідні запити до Криворізької міської ради й Українського інституту національної пам'яті та встановлено допущені порушення під час розгляду питання зміни назви об'єкта топоніміки.

Встановлено також, що чинна на момент звернення назва вулиці повинна була бути перейменована згідно із Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», однак орган місцевого самоврядування було проігнорував вимогу Закону.

Для усунення порушень було зобов'язано орган місцевого самоврядування повторно розглянути питання зміни назви об'єкта топоніміки в порядку, визначеному чинним законодавством України. За результатами реагування Уповноваженого на виконання вимог чинного законодавства питання перейменування об'єкта топоніміки переглянуто та розпорядженням голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації від 26.07.2024 № Р-314/0/3-24 «Про перейменування об'єктів топонімії населених пунктів Дніпропетровської області» вулиця Карбишева в Тернівському районі Кривого Рогу перейменована на вулицю Сергія Гладуша (Дніпропетровська область).

За результатами аналізу проблематики, що порушується у зверненнях, встановлено, що виконавчі комітети відповідних місцевих рад недостатньо уваги приділяють питанню громадських слухань і консультацій під час здійснення зміни назв об'єктів топоніміки.

За реагуванням Уповноваженого право на подання та розгляд пропозицій про найменування (перейменування) об'єктів топоніміки, присвоєння юридичним об'єктам комунальної власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних і святкових дат, назв і дат історичних подій 2024 року відновлено за 5 зверненнями.

Однак питання потребує додаткового регулювання та моніторингу, а також внесення відповідних змін до чинного законодавства України.

10.8. Захист прав іноземців, біженців і ■укачів притулку

Відповідно до статті 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, крім встановлених Конституцією законів чи міжнародних договорів України.

Важливий аспект реалізації прав і свобод іноземців, біженців і шукачів притулку в Україні – підтвердження законності перебування на території України, що відповідно впливає на можливість реалізації основоположних прав, зокрема права на освіту, права на працю, соціальний захист і медичну допомогу.

10.8.1. Апостилізація документів

Питання набуття громадянства України дітьми, народженими за кордоном, зокрема в Республіці Білорусь, коли один із батьків є громадянином України, а інший – іноземцем або особою без громадянства, – складний правовий процес. Це питання регулюють і національне законодавство України, і міжнародні договори, що визначають порядок визнання та використання документів, виданих іноземними державами.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про громадянство України»[59] дитина, один із

батьків якої є громадянином України на момент її народження, набуває громадянства України за народженням. Однак фактична реалізація цього права потребувала подання відповідних документів, зокрема свідоцтва про народження, до органів ДМС або ЗДУ.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України №107[60] під час дії правового режиму воєнного стану та впродовж шести місяців після його припинення або скасування документи, виготовлені або засвідчені на території іноземних держав установою або спеціально на те уповноваженою особою в межах їх компетенції за встановленою формою і скріплені гербовою печаткою, приймають на території України без спеціального посвідчення (консульської легалізації, проставлення апостилю та ін.) в разі, коли на 24.02.2022 такі документи приймали на території України без спеціального посвідчення.

Згідно з Конвенцією, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961[61], документи, видані органами держав-учасниць, визнають без додаткової консульської легалізації, якщо на них проставлено штамп «Апостиль». Однак Республіка Білорусь не є учасником цієї конвенції, що потребує легалізації білоруських документів за загальною процедурою.

Водночас Україна та Республіка Білорусь були учасницями Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993[62], дія якої була зупинена у відносинах з Російською Федерацією та Республікою Білорусь на підставі Закону України «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року»[63] від 01.12.2022 № 2783-IX. Ця Конвенція передбачала, що документи, видані компетентними органами однієї з договірних сторін, приймають на території іншої держави без додаткового посвідчення. Таким чином документи, видані в Республіці Білорусі, потребували додаткової легалізації в Україні, що створювало труднощі для осіб, які хочуть оформити громадянство або визнати інші документи, зокрема свідоцтво про народження дітей, якщо один із батьків є громадянином України.

Під час звернення до органів ДМС України, в окремих випадках, суб'єкти звернення отримували відмову, не маючи можливості звернутися до закордонних дипломатичних установ Республіки Білорусь в Україні через припинення їхньої роботи, що було предметом розгляду звернень, які надходили до Уповноваженого.

Отже, документи, видані компетентними органами Республіки Білорусь, які подають до державних органів України, повинні були бути легалізовані проставленням штампа «Апостиль» відповідно до положень Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів.

За результатами аналізу чинних норм встановлено порушення прав дітей, один із батьків яких є громадянином України, документованих свідоцтвом про народження, виданим компетентним органом Республіки Білорусь, на оформлення громадянства України, у зв’язку із чим Уповноважений скерував відповідні ініціативні листи.

За реагуванням Уповноваженого Кабінетом Міністрів України 28.06.2024 було прийнято постанову № 762 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 1

листопада 2022 р. № 1232»[64], відповідно до якої з 1.07.2024 громадяни Республіки Білорусь, у період дії воєнного стану та впродовж шести місяців після його припинення або скасування, мають право звернутися за отриманням адміністративних послуг, що надаються ДМС України та її територіальними органами / територіальними підрозділами, з документами, виготовленими або засвідченими на території Республіки Білорусь, без спеціального посвідчення, а саме – без консульської легалізації або проставлення апостиля та ін. (Львівська область, Волинська область).

На розгляді Уповноваженого перебували звернення батьків – громадян України в інтересах їхніх дітей, які народилися у Республіці Білорусь, щодо забезпечення дотримання права останніх на набуття громадянства України.

Зі звернень вбачалося, що заявники мають намір оформити своїм дітям громадянство України. Вони зверталися до ДМС із вказаного питання, проте їм було повідомлено, що, крім передбачених законодавством документів, потрібно надати апостильовані на території Республіки Білорусь свідоцтва про народження дітей.

У результаті розгляду зазначених звернень встановлено неузгодженість підзаконних нормативно-правових актів, а саме неможливість надання ДМС адміністративних послуг на підставі документів, виготовлених або засвідчених на території Республіки Білорусь без проставлення апостиля.

У результаті реагування Уповноваженого дітей визнано громадянами України та документовано паспортами громадянина України. Крім цього, до законодавства України було внесено відповідні зміни.

Однак уже після внесення описаних вище змін в чинне законодавства до Уповноваженого надходили звернення у зв'язку з відмовою прийняття документів територіальними органами ДМС без проставленого апостиля на свідоцтві про народження, що було підставою для реагування Уповноваженого в межах звернення.

10.8.2. Біженці та особи, які потребують захисту

Україна як держава, що прагне до європейської інтеграції, зобов'язана забезпечити належний рівень захисту прав біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Це відповідає і національному законодавству, і міжнародним зобов'язанням України в рамках міжнародних договорів, зокрема Конвенції про статус біженців 1951 року та Європейської конвенції з прав людини.

Згідно з частиною першою статті 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, що й громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Незважаючи на закріплені права, на практиці біженці та особи, які потребують додаткового захисту, стикаються з труднощами у реалізації соціальних гарантій. Одна з ключових проблем – невизначеність нормативного регулювання щодо можливості отримання державної соціальної допомоги, зокрема допомоги на дітей у багатодітних сім'ях.

На сьогодні соціальна підтримка багатодітних сімей регулюється Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»[65] та постановами Кабінету Міністрів України. Однак законодавство не завжди враховує особливий статус біженців і осіб, які потребують додаткового захисту, що призводить до відмови у наданні відповідних виплат.

Так, біженці, які отримали такий статус в Україні, стикаються з перепонами в отриманні соціальної допомоги, фактично вони позбавлені можливості реалізувати своє право на оформлення та отримання соціальної допомоги як багатодітні сім'ї. Для оформлення та отримання державної допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях, біженці та особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту, змушені були збирати документи, що підтверджують законне перебування на території України та право на отримання такої допомоги. Водночас наявна норма передбачала, що допомогу призначають і виплачують громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають в Україні, однак не враховувала таких вразливих категорій іноземців, які біженці та особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту.

Для ефективного виконання норм соціального забезпечення потрібно розробити єдині процедури для органів соціального захисту щодо призначення та виплати допомоги біженцям, а також посилити співпрацю між Мінсоцполітики, ДМС і місцевими органами влади для оперативного вирішення питань соціальної підтримки.

Уповноважений здійснював провадження за зверненням голови благодійної організації «Рокада» щодо порушення прав біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, зокрема громадянина Сирії та його сім'ї, яким відмовлено у виплаті державної допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях.

У порядку реагування на звернення Уповноважений адресував лист до Мінсоцполітики з проханням розглянути питання щодо нормативно-правового врегулювання питання виплат державної допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях, особам, які потребують додаткового захисту та мають статус багатодітної сім'ї. За результатами розгляду Мінсоцполітики розробило та подало до Кабінету Міністрів України проєкт постанови «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб».

На виконання рекомендацій Уповноваженого Кабінетом Міністрів України 26.01.2024 прийнято зазначену постанову[66].

Забезпечення соціальних прав біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, – важливий крок для дотримання міжнародних стандартів і зобов'язань України перед Європейським Союзом. Вдосконалення нормативно-правової бази, налагодження взаємодії між органами влади та активна співпраця з громадянським суспільством сприятимуть ефективному вирішенню проблем у цій сфері та забезпеченню рівноправного доступу біженців до соціальних гарантій.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Верховній Раді України:

- забезпечити розгляд та прийняття проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення їх у відповідність до вимог статей 8 та 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини) та Регламенту Ради (ЄС) 2016/1104 про впровадження посиленої співпраці у сфері юрисдикції, застосовного законодавства та визнання та виконання рішень у справах майнових наслідків зареєстрованих партнерств» (реєстр. № 12252 від 27.11.2024);
- забезпечити розгляд та прийняття проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо боротьби з проявами дискримінації» (реєстр. № 5488 від 13 травня 2021 року).

Міністерству соціальної політики України:

- здійснити моніторинг безбар'єрного доступу біженців та осіб, які звернулися за захистом в Україні, а також осіб, які перебувають у процедурі надання статусу біженця або особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, до соціальних послуг, та, за результатами моніторингу, розглянути можливість ініціювання змін у чинне законодавство;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проєкт розпорядження про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на новий період до 2030 року з урахуванням рекомендацій Комітету ООН з прав людей з інвалідністю;
- розробити проєкт Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2030 року з урахуванням потреби посилення заходів з поширення інформації про домашнє насильство;
- розробити та затвердити порядок взаємодії органів, установ та організацій під час реагування на випадки сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, для забезпечення постраждалих належною допомогою, захистом і дотримання їхніх прав на отримання невідкладної грошової виплати;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проєкт Закону України "Про внесення змін до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» щодо вдосконалення окремих положень, які регулюють питання у сфері протидії торгівлі людьми", яким, зокрема, передбачено надати органам місцевого самоврядування повноваження здійснювати заходи у сфері протидії торгівлі людьми.

Міністерство цифрової трансформації України, Міністерству внутрішніх справ України:

- проаналізувати доцільність розширення функціональних можливостей Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (Портал Дія) доповненням сервісом зі швидкого виклику поліції у разі домашнього насильства та/або насильства за ознакою

статі.

Міністерству культури та стратегічних комунікацій України:

- спільно з іншими профільними міністерствами розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України законопроєкт, спрямований на визначення статусу, засад і порядку застосування української жестової мови в Україні.

Міністерству оборони України:

- запровадити механізм розгляду скарг на випадки дискримінації, зокрема за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, у Збройних Силах України для гарантування об'єктивності, неупередженості і конфіденційності для осіб, які звертаються зі скаргами.

Міністерству розвитку громад і територій України, Міністерству соціальної політики України, Міністерству фінансів України та Міністерству економіки України:

- розробити державний стандарт надання соціальної послуги з облаштування житлових приміщень для осіб з інвалідністю;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проєкт постанови про схвалення Концепції державної цільової програми обміну житлових приміщень осіб з інвалідністю у разі неможливості пристосування його до їхніх потреб.

Міністерству юстиції України:

- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» та включити до переліку осіб, які матимуть право на безоплатну вторинну правничу допомогу, потерпілих від кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності;
- забезпечити доступ закордонних дипломатичних установ України до баз даних і Державного реєстру актів цивільного стану з метою верифікації та ідентифікації осіб, які проживали на момент окупації на території Автономної Республіки Крим і мають намір повернутися в Україну.

Національній поліції України:

- здійснювати облік та аналіз скарг на дії чи бездіяльність співробітників органів Національної поліції у разі порушення кривдниками спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству.

Державній міграційній службі України, Міністерству закордонних справ України:

- забезпечити ідентифікацію та встановлення особи щодо осіб, які проживали на момент окупації та території АР Крим і мають намір повернутися на територію, підконтрольну уряду України, для подальшого документуванням посвідчення на повернення в Україну та документування паспортом громадянина України;

- розробити алгоритм взаємодії під час ідентифікації та встановлення особи щодо осіб, оформлення та видачі паспортних документів або посвідчення на повернення в Україну особам, які проживали на момент окупації та території Автономної Республіки Крим.

Державній міграційній службі України:

- здійснити спільно з органами місцевого самоврядування інформаційно-просвітницькі кампанії для осіб з-поміж ромської національної меншини (спільноти) у місцях їх компактного проживання щодо важливості отримання документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус.

Обласним, Київській міській державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування:

- забезпечити взаємодію суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема регулярним здійсненням засідань координаційних рад на обласному та місцевому рівнях;
- забезпечити наявність фахівців, які пройшли відповідне навчання та реалізують програми для кривдників на території кожної області;
- забезпечити інформування громадян про наявні механізми реагування на випадки СНПК і гарантовану допомогу постраждалим особам, зокрема розміщенням інформації з цієї тематики на офіційних вебсайтах адміністрацій;
- здійснити інформаційну кампанію, спрямовану на інформування представників національних меншин (спільнот) щодо обсягу їхніх прав, гарантованих Законом України «Про національні меншини (спільноти) України»;
- забезпечити можливість реалізації членів громади на участь в управлінні державними справами, зокрема через участь у громадських слуханнях, прийняття рішень щодо зміни назв об'єктів топоніміки;
- створити відкриту платформу, де мешканці можуть пропонувати нові назви та обговорювати їх до прийняття рішень.

[1] Індекс верховенства права, 2024 рік, Україна: https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2024/Ukraine/Fundamental%20Rights/

[2] Звіт щодо прогресу України в межах Пакета розширення Європейського Союзу 2024 року, Європейська комісія: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en

[3] «Case of Maymulakhin and Markiv v. Ukraine» (Application no. 75135/14). База даних HUDOC практики ЄСПЛ 01.09.2023: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224984

[4] Проєкт Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» (реєстр. № 9103 від 13.03.2023): https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/41497

[5] Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення їх у відповідність до вимог статей 8 та 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини) та Регламенту Ради (ЄС) 2016/1104 про впровадження посиленої співпраці у сфері юрисдикції, застосовного законодавства та визнання та виконання рішень у справах майнових наслідків зареєстрованих партнерств» (реєтр. № 12252 від 27.11.2024): https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/45293

[6] Боротьба за майбутнє СТАНОВИЩЕ ЛГБТК В УКРАЇНІ У 2024 РОЦІ. Центр «Наш світ», Київ, 2025: https://gay.org.ua/publications/Situation-of-LGBT-in-Ukraine-2024-UKR.pdf

[7] Докладніше про проблематику притягнення до відповідальності за вчинення злочинів з мотивів не- терпимості за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності див. у підрозділі 10.1.5. Вчинення злочинів на ґрунті нетерпимості.

[8] Заключні зауваження Комітету ООН з прав людей з інвалідністю щодо об'єднаних другого і третього періодичних звітів України про виконання Конвенції про права осіб з інвалідністю (CRPD/C/UKR/CO/2-3) від 02.10.2024: https://docs.un.org/en/CRPD/C/UKR/CO/2-3

[9] Рада безбар'єрності – тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України, утворений з метою створення безбар'єрного простору відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Ради безбар'єрності» від 14.04.2021 № 443: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D0%BF#Text

[10] На лютий 2025 року здійснюють процедуру з визначення виконавця зазначених робіт через систему електронних закупівель Prozorro.

[11] Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України "Про затвердження Державних будівельних норм «Інклюзивність будівель та споруд. Основні положення» (ДБН В.2.2-40:2018)" № 327, ред. від 16.05.2022: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3549568251413398980?doc_type=2

[12] Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006, статті 21, 24, 30: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

[13] Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ред. від 15.11.2024, статті 3 та 4: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text

[14] Там само, стаття 3

[15] Заключні зауваження Комітету ООН з прав людей з інвалідністю щодо об'єднаних другого і третього періодичних звітів України про виконання Конвенції про права осіб з інвалідністю (CRPD/C/UKR/CO/2-3) від 02.10.2024: https://docs.un.org/en/CRPD/C/UKR/CO/2-3

[16] Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо боротьби з мовою ворожнечі CM/Rec(2022)16 від 20.05.2022:

https://rm.coe.int/recommendation-cm-rec-2022-16-on-combating-hate-speech-ukrainian-

versi/1680a9b672

[17] Загальнополітична рекомендація Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) № 15: Протидія мові ворожнечі від 08.12.2015: https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-hate-speech-ukrainian-tran/1680a11674

[18] Закон України «Про медіа», ред. від 01.01.2025, стаття 36: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text

[19] Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо боротьби з проявами дискримінації» (реєстр. № 5488 від 13.05.2021): https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26573

[20] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року, Офіс Генерального прокурора: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

[21] «Case of Karter v. Ukraine» (Application no. 18179/17). База даних HUDOC практики ЄСПЛ 11.07.2024: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-232020 ; Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Картер проти України» (Case of Karter v. Ukraine) (заява № 18179/17 від 02.03.2017): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_k12#Text

[22] Загальнополітична рекомендація Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) № 17 щодо запобігання та боротьби з нетерпимістю і дискримінацією стосовно ЛГБТІ людей від 28.06.2023: https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-n-17-on-preventing-and-combating-in/1680b2c711

[23] Доповідь Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) щодо України (п’ятий цикл моніторингу) від 20.06.2017: https://rm.coe.int/fifth-report-on-ukraine-ukrainian-translation-/16808b5caa

[24] Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті CM/Rec(2024)4 від 07.05.2024: https://search.coe.int/cm?i=0900001680af9736

[25] Закон України "Про внесення змін до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» щодо розширення переліку осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу”, ред. від 05.12.2024: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4133-20#Text

[26] Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв’язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 22.05.2024 № 3733-IX: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3733-20#Text

[27] Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011, стаття 34: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

[28] Проєкт Закону України “Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг)” (реєстр. № 12088 від 02.10.2024): https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44972

[29] Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення повноти імплементації положень міжнародного права з питань протидії домашньому та іншим видам насильства, у тому числі щодо дітей» (реєстр. № 12297 від 09.12.2024): https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/45377

[30] Посібник «Насильство ховається у тиші. Не мовчи». https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/posibnikzzapobigannyataprotidiidomashnomunasilstvu.pdf

[31] Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

[32] Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення повноти імплементації положень міжнародного права з питань протидії домашньому та іншим видам насильства, у тому числі щодо дітей» (реєстр. № 12297 від 09.12.2024) https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/45377

[33] «Запобігання та реагування на гендерно зумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах. Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій»: https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/532505.pdf

[34] Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні: 1 вересня – 30 листопада 2024 року https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-01/2024-12-31%20OHCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine_UKR.pdf

[35] Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов’язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій» від 20.11.2024 №4067-IX: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20#Text

[36]Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі» від 20.11.2024 № 4073-IX: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4073-20#Text

[37] Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12.2022 № 2827-IX: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text

[38] Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A1%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C.pdf

[39] Указ Президента України № 883/2024 від 27.12.2024: https://www.president.gov.ua/documents/8832024-53333

[40] Закон України «Про національні меншини (спільноти) України», від 13.12.2022 № 2827-IX: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text

[41] Закон України «Про повну загальну середню освіту», ред. від 17.11.2024: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text

[42] Закон України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 № 1616-IX: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text

[43] Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

[44] Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки», ред. від 09.06.2023: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D1%80#Text

[45] Постанова Кабінету Міністрів України «Про перейменування Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України» від 03.12.2024: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2024-%D0%BF#Text

[46] Європарламент закликав до негайного звільнення всіх кримських політв'язнів:https://qtmm.org/yevroparlament-zaklykav-do-negajnogo-zvilnennya-usih-krymskyh-politvyazniv/

[47] Рішення від 16.12.2020 № 20958/14, 38334/18 UKRAINE v. RUSSIA (RE CRIMEA): https://ips.ligazakon.net/document/ES069205?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01&_ga=2.15364150.1653173450.1739807065-330533217.1701854981#_gl=1*zr1mln*_gcl_au*NzY2OTI3OTM3LjE3Mzk4MDcwNjU.

[48] Про Меджліс – Меджліс Кримськотатарського народу: https://qtmm.org/about/

[49] Апеляційна ухвала Судової колегії з адміністративних справ Верховного Суду РФ від 29.09.2016 року № 27-АПГ16-4: https://legalacts.ru/sud/apelliatsionnoe-opredelenie-verkhovnogo-suda-rf-ot-29092016-n-127-apg16-4/

[50] Final judgement on the application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation): https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-00-en.pdf

[51] Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року» від 28.07.2021: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text

[52] Реалізація цього пілотного проєкту була ініційована Уповноваженим у червні 2023 року в межах проєкту Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні». Партнери: Державна міграційна служба України, Міністерство юстиції України, Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, Міжнародна благодійна організація «Ромський жіночий фонд «Чіріклі», Національна поліція України, Координаційний центр з надання правничої допомоги, Міжнародний фонд «Регіон Карпат» NEEKA та Представництво УВКБ ООН в Україні.

[53] Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань координації виконання Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належить до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року» від 18.04.2022 № 468, ред. від 05.10.2023: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468-2022-%D0%BF#Text

[54] Addressing the Dynamics of Trafficking in Persons Belonging to Minorities, Including National Minorities "OUT OF THE SHADOWS" https://www.osce.org/files/f/documents/1/6/574475_1.pdf

[55] Issue brief of the Inter-Agency Coordination Group against Trafficking in Persons "NON-PUNISHMENT OF VICTIMS OF TRAFFICKING" https://icat.un.org/sites/g/files/tmzbdl461/files/publications/19-10800_icat_issue_brief_8_ebook_final.pdf

[56] Закон України ""Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text

[57] Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

[58] Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року

№ 317-VIII https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text

[59] Закон України «Про громадянство України» від 08.01.2001 року № 2235-III https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text

[60] Постанова Кабінету Міністрів України № 107 від 04.02.2023 № 107 «Деякі питання прийняття на території України під час воєнного стану документів, виданих уповноваженими органами іноземних держав»: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2023-%D0%BF#Text

[61] Гаазька Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 5 жовтня 1961 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082#Text

[62] Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text

[63] Закон України «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року» від 01.12.2022 № 2783-IX https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20#Text

[64] Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 № 762 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 1 листопада 2022 р. № 1232» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/762-2024-%D0%BF#Text

[65] Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року

№ 2811-XII, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text

[66] Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.2024 № 94 «Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб»: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2024-%D0%BF